

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ Κ. ΘΕΟΤΟΚΗ

Κερκυραίος βγαλμένος από το κλίμα του Πολυλά και του [Μαβίλη](#) ο Θεοτόκης, αφού δέχτηκε λογής άλλες επιδράσεις από τα πολλά του διαβάσματα, τελικά πέρασε στον σοσιαλισμό: ύστερα από παραμονή δυο χρόνων στη Γερμανία γυρίζει στην Ελλάδα, το 1909, αποφασισμένος να αφιερωθεί στην πολιτική του τόπου του. Από τότε αρχίζει να δημοσιεύει τα πιο σπουδαία έργα του. *Η τιμή και το χρήμα* (1912, στον *Νουμά*), *Κατάδικος* (1919), *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* (1920), *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* (1922), του οποίου η συγγραφή, με το χαρακτηριστικό ιδεολογικό του περιεχόμενο, φαίνεται να τον απασχόλησε επί μακρά σειρά ετών. Τα περισσότερα έργα του Θεοτόκη έχουν κοινωνική κατεύθυνση, κλείνουν δηλαδή ένα κήρυγμα· τούτο όμως δεν ελαττώνει την λογοτεχνική τους αξία, που είναι σημαντική: δεν πρόκειται για μια κατασκευή που πάει να αποδείξει κάτι, όπως στην περίπτωση του *Αρχαιολόγου* του [Καρκαβίτσα](#), αλλά είναι λογοτεχνικές επιτεύξεις ενός συγγραφέα, που έχει πεποιθήσεις κοινωνικές και τις εκφράζει μέσα από τον μύθο του. Στα τελευταία του έργα, το ταλέντο του έχει καλλιεργηθεί στην πληρότητά του· διάλογος, περιγραφή, ψυχολογία, γλωσσικό όργανο, όλα συντελούν στη διαμόρφωση δυνατών και συναρπαστικών πεζογραφημάτων.

Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 2000 (9η έκδ.), 556-557.

[...] Από αριστοκρατική οικογένεια της Κέρκυρας ευτύχησε να ανατραφεί μέσα στο ιδεολογικό περιβάλλον του νησιού του (έχει στενό φιλικό δεσμό με τον [Λ. Μαβίλη](#)), ν' αποκτήσει μια γερή μόρφωση και να πλουτίσει την εμπειρία του με διαβάσματα και ταξίδια. Γύρω στα 1900, όπως πολλούς από τους συγχρόνους του, τον δυναστεύει η ισχυρή επίδραση του Νίτσε (κυρίως στο διήγημά του «Το πάθος»), αλλά αργότερα, στη Γερμανία (όπου θα συναντηθεί με τον Χατζόπουλο), θα προσχωρήσει κι αυτός στις σοσιαλιστικές ιδέες και θα δώσει στην πεζογραφία του έντονο χρώμα κοινωνιστικό.

[...] Πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους γράφει ένα εκτενέστερο διήγημα, *Η Τιμή και το χρήμα* (δημοσ. 1914), με φανερό κοινωνικό ενδιαφέρον, και λίγο πιο ύστερα αρχίζει να συνθέτει ένα μεγάλο μυθιστόρημα, που θα το επεξεργάζεται ως το τέλος της ζωής του, τους *Σκλάβους στα δεσμά τους* (1922). [...]

Λογοτεχνικά πιο αρτιωμένα είναι τα δυο μεγάλα αφηγήματα του Θεοτόκη, *Ο Κατάδικος* (1919) και *Η Ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* (1920). [...]

Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998 (9η έκδ.), 257-258.

Οικοδομεί [ο Θεοτόκης] στα θεμέλια που έθεσε ο Καρκαβίτσας με τον Ζητιάνο και προαναγγέλλει τα μεταγενέστερα μυθιστορήματα του Μυριβήλη και του Καζαντζάκη. Τα τέσσερα μυθιστορήματα του Θεοτόκη είναι πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, και, παρ' όλο που οι σοσιαλιστικές απόψεις του συγγραφέα είναι έκδηλες, ο υπαινιγμός που προκύπτει, ότι οι άνθρωποι θα μπορούσαν να διαρθρώσουν την κοινωνία τους διαφορετικά, έχει ως αποτέλεσμα να αποβούν ακόμα πιο τραγικές οι ζωές των ηρώων, που ακολουθούν τη μοιραία τους πορεία, χωρίς καμιά επέμβαση του συγγραφέα, μέσα στο φυσικό πλαίσιο της κερκυραϊκής κοινωνίας, τα πρώτα χρόνια του αιώνα. Τα τέσσερα αυτά έργα γεφυρώνουν το χάσμα που χωρίζει το ηθογραφικό στοιχείο και την αγροτική παράδοση από το νέο αστικό μυθιστόρημα. [...]

Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992*, μτφ. Ευαγγελία Ζουργού-Μαριάννα Σπανάκη, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1996, 146.

[...] στο *Η τιμή και το χρήμα*, από τον τίτλο κιάλας ο συγγραφέας δηλώνει την κοινωνιστική του ιδεολογία προς την οποία έχει στραφεί ήδη από το 1909. Στο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* ο Θεοτόκης παρακολουθεί τη σύγκρουση των γαιοκτημόνων με την ανερχόμενη αστική τάξη. Ανάμεσα στις δύο αυτές ενσαρκώσεις της κερκυραϊκής κοινωνικής διαστρωμάτωσης, τον ανίκανο κόντε που δεν μπορεί να ανταπεξέλθει με τη δαπανηρή ζωή του γιου του και τον άπληστο και αδίστακτο γιατρό, κινείται ο Άλκης με «τ' όνειρο ενού κόσμου ελευτερωμένου από την τυραννία του πλούτου» [...], που η κακή του υγεία θα τον οδηγήσει πρόωρα στον θάνατο. Σε αυτά τα έργα ο Θεοτόκης, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα, που είναι μάλλον άνισο, για να δεισδύσει στη συνείδηση του ήρωά του εφαρμόζει συστηματικά τον ελεύθερο πλάγιο λόγο, σε τρίτο πρόσωπο, και σε ηθελημένη απόσταση. Πρόκειται για την πρώτη συστηματική εφαρμογή του ελεύθερου πλάγιου λόγου σε νεοελληνικό μυθιστόρημα.

Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2003, 357-358.

Αρχές του 20ού αιώνα. Βρισκόμαστε στην πρώτη του δεκαετία, κατά την οποία ξεκινά και ευοδώνεται η έκδοση του περιοδικού *Ο Νουμάς*: ενός περιοδικού μαχητικού, που υπήρξε όχι απλώς μια γλωσσική καταβολή για την εκπαίδευση, αλλά διαρκέστερα και μια κοινωνική, μέσα από τη σκέψη και από τη λογοτεχνία, έπαλξη του δημοτικισμού.

Από την έπαλξη αυτή θα δώσει και ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης το παρών ως πεζογράφος όχι πλέον της φανταστικής μυθοπλασίας, την οποία καλλιέργησε κυρίως απ' το «Πάθος» (1899) ως τον «Απελλή» (1904), αλλά αντίθετα της **ρεαλιστικής πεζογραφίας**. Γιατί εκεί δημοσιεύονται, η μία μετά την άλλη, εκτός από την πρώτη και την τελευταία, οι *Κορφιάτικες ιστορίες*.

Με αυτές ο συγγραφέας τους παύει να είναι μόνον ένας διανοητής με ευρωπαϊκή παιδεία και με εκτεταμένη γλωσσομάθεια (και νεκρών γλωσσών ακόμη), γνώριμος σε μια κλειστή ελίτ αναγνωστών και οπαδών του εκ Βορρά **συμβολισμού** (των περιοδικών *Η Τέχνη* και *Διόνυσος*, στα οποία και ο ίδιος συνεργάστηκε)· αλλά συνοδοιπορώντας με τους άλλους ομοτέχνους του τώρα στρέφεται και αυτός προς την *εντοπιότητα* και έτσι αρχίζει να αποσπά την προσοχή βαθμηδόν ενός ευρύτερου κοινού [...].

[...]

Πρόκειται λοιπόν για **ηθογραφία**; Ναι, αλλά με υπερκέραση της λαογραφικής κατεύθυνσής της που υπαγόρευε το κίνημα του δημοτικισμού (της «ηρωικής» δεκαετίας του '80). Καμιά σχέση δηλαδή ούτε με την περιγραφική και εντέλει γραφική της εκδοχή, ούτε και με την εθιμική **ηθογραφία** εκείνης της **γενιάς**. Και ο Θεοτόκης και ο Χατζόπουλος μας έρχονται εξάλλου από την Ευρώπη, προσαρμόζοντας την ξένη καλλιέργεια και προβληματική τους στην ελληνική *εντοπιότητα*, μέσα από τους χωριστούς τους χώρους εμπειρίας ο καθένας. Είναι και οι δύο γνώστες του ευρωπαϊκού **ρεαλισμού** και του **νατουραλισμού** που ακολούθησε. Και αυτού του τελευταίου ρεύματος καρπός μοιάζει να είναι η πεζογραφική αυτή καταβολή του Θεοτόκη.

Η **ηθογραφία** των *Κορφιάτικων ιστοριών*, από την άποψη αυτή, δεν αποτελεί, με άλλα λόγια, οπισθοδρόμηση, ούτε φυσικά και στασιμότητα. Είναι απεναντίας επανίδρυση του είδους και μαζί προέκτασή του: είναι και υποβολή της ανοιχτής προοπτικής του και ανάδειξη του βάθους του. [...]

Στα εκτεταμένα διηγήματα εξάλλου ούτε η περιγραφή του περιβάλλοντος μένει σκέτη διακόσμηση, ούτε η αφήγηση ωραιοποιείται. Όλα συντελούνται σε μια φύση και μια κοινωνία στοιχειώδη και πρωτόγονη, της οποίας και τα φυσικά τοπία με τους ελαιώνες, τις «γκρεμίλες» και τα «ρόβολα» είναι αδρά πεδία και όχι κάδρα και τα οικολογικά και άλλα τοπία («κατοικίες» και «λιοτρίβια» και «αργαστήρια») είναι βάθρα κινητήρια για τη δράση. [...] Και η χρήση των εθίμων που ευδοκίμούσε στην παλαιά **ηθογραφία**, εδώ απουσιάζει. Ή όταν απαραίτητα υπάρχει, είναι σαν να ανακαλείται από την παράδοση επί τούτου, για να γίνει άξονας οργανικός της δράσης. [...]

Γιάννης Δάλλας, «Η πεζογραφία της εντοπιότητας». Κωνσταντίνος Θεοτόκης, *Κορφιάτικες ιστορίες*, Εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2005, 224-225 & 231-234.

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι το μοντέλο του Θεοτόκη για τα κερκυραϊκά διηγήματά του είναι η αρχαία ελληνική τραγωδία, αλλά η απόσταση είναι εμφανής όταν σκεφθούμε τις τραγωδίες που έχουν γράψει νεοέλληνες συγγραφείς, και ιδίως αυτές του **Καζαντζάκη** και

του **Σικελιανού** (οι οποίοι έχουν επίσης περάσει από το στάδιο του αισθητισμού). Χρησιμοποίησα έως τώρα τους όρους «**ρεαλισμός**» και «**νατουραλισμός**». οι όροι αυτοί, καθώς και τα ονόματα των Balzac, Flaubert, Maupassant, Zola, αλλά και Mérimée, Τουργκιένιεφ και Paul Heyse έχουν αναφερθεί από τους κριτικούς. Η έμφαση στο milieu και η ζοφερή ατμόσφαιρα κάνουν τον Zola και τον **νατουραλισμό** το πλησιέστερο πρότυπο· όμως, μολονότι τα διηγήματα και τα μυθιστορήματα του Zola περιέχουν αιμομειξίες, μοιχείες, φόνους από έρωτα και για οικονομικές διαφορές, είναι γραμμένα σε ένα τελείως διαφορετικό ύφος, που φαίνεται εύγλωττο, ανεπτυγμένο, σχεδόν χαλαρό σε σύγκριση με το λιτό, κοφτό ύφος του Θεοτόκη, είτε στο μικροεπίπεδο του κειμένου είτε στο μακροεπίπεδο της επιλογής και σύνδεσης των αφηγηματικών μονάδων. Το μοντέλο του Θεοτόκη μάλλον πρέπει να αναζητηθεί αλλού.

Ο πεζογράφος Giovanni Verga από την Κατάνη εκδίδει δύο συλλογές διηγημάτων, *Vita dei campi* το 1880 και *Nouvelle rusticaneto* 1883, στις οποίες περιγράφει τη ζωή των χωρικών της περιοχής του. [...]

Ο **βερισμός** (verismo) είναι η ιταλική παραλλαγή του **γαλλικού νατουραλισμού**. [...] αλλά στον Verga η επαρχιακή τοποθέτηση των ταπεινών και φτωχών ηρώων είναι χαρακτηριστική σε σχέση με τον Zola, που τοποθετεί τους ήρωές του στη γαλλική μεγαλόπολη. [...] αυτό που συνδέει τον Θεοτόκη με τον Verga και τη σχολή του βερισμού είναι ένας συνδυασμός θεματικών και τεχνικών στοιχείων: η περιγραφή του milieu και των ηρώων, που φοράνε τοπικές ενδυμασίες, έχουν τοπική νοοτροπία και μιλάνε διάλεκτο· η σύναψη ερωτικών σχέσεων μεταξύ ανδρών ανώτερης και γυναικών κατώτερης κοινωνικής τάξης και η σύγκρουση ανδρών που ανήκουν σε αντίθετες κοινωνικές τάξεις· η προσπάθεια απόκρυψης του αφηγητή μέσα από το απρόσωπο της αφήγησης, που επιτυγχάνεται με την περιγραφή πράξεων· η δραματική συντομία. Ιδίως ο συνδυασμός της δραματικής έντασης της πλοκής και της θεματικής του αναπότρεπτου – χαρακτήρες οι οποίοι πρέπει να υπακούσουν σε προσταγές που απαγορεύονται από το πάθος ή την εθιμική πρακτική— οδηγεί σε ένα νόημα-αποτέλεσμα τραγωδίας και στο συσχετισμό του Verga με τον Θεοτόκη.

Σ.Ν. Φιλιππίδης, «Τα διηγήματα του Θεοτόκη». *Τόποι. Μελετήματα για τον αφηγηματικό λόγο επτά Νεοελλήνων πεζογράφων. Παπαδιαμάντης, Κονδυλάκης, Θεοτόκης, Χατζόπουλος, Καζαντζάκης, Βενέζης, Καραγάτσης*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1997, 173-176.

Η εποχή του πεζογραφικού έργου του Κωνσταντίνου Θεοτόκη ορίζεται εξωτερικά από δύο ήττες, του 1897 και του 1922. Απόδειξη είναι, πως το «Πίστομα», η αρχή της πεζογραφικής του μεταστροφής προς την εντοπιότητα και κατά συνέπειαν η πρώτη από τις *Κορφιάτικες ιστορίες* του, γράφτηκε το Νοέμβρη του 1898· ενώ *Ο παπα Ιορδάνης Περίχαρος* (ή *Πασίχαρος*) και η *ενορία του*, η τελευταία αθηναϊκή δημιουργία

του, την οποία ανέκοψε στην αρχή ακόμη της ανάπτυξής της, λίγους μήνες ύστερα, στην Κέρκυρα ο θάνατος, φέρει τη χρονολογική ένδειξη «Οχτώβρης 1922».

Αλλά ανεξάρτητα από τους δείκτες συγγραφής, το ενδιαφέρον του έργου καθόλου δεν στρέφεται προς την ύλη της ιστορίας των εξαιρετικών συμβάντων και μάλιστα προς αυτές τις καταστροφές. [...] Η δική του προσοχή στράφηκε, ενδιάμεσα, αποκλειστικότερα προς τις κοινωνικές μεταλλαγές της στη βάση και μέσα από αυτές τις μεταλλαγές προς τα πολιτικά [...] συμπτώματα, που δεν είναι παρά ελιγμοί ή βιασμοί των κοινωνικών αιτημάτων, ορατών στην επιφάνεια.

Είναι βέβαια, κοιταγμένη εξωτερικά, μία εποχή πολλαπλών εξορμήσεων και ραγδαίας ανόδου. Εξορμήσεων ιστορικών και στενότερα εθνικών διεκδικήσεων με το Μακεδονικό αγώνα, την Κρητική επανάσταση, τους Βαλκανικούς πολέμους και τέλος τη Μικρασιατική εκστρατεία. Και ανόδου πολιτικής και στενότερα κομματικής μετά το κίνημα στο Γουδί, με τη συγκρότηση του βενιζελικού κόμματος και τη σχετική μεταπολίτευση, που φτάνει με την πρωτοβουλία μιας ακραίας του πτέρυγας, της «Δημοκρατικής Ένωσης» του Αλέξ. Παπαναστασίου, ως την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας. Ανόδου, που υλοποιείται και τυπικά με μία σειρά ουσιαστικών ανασυγκροτήσεων και μεταρρυθμίσεων, στην άμυνα, στη διοίκηση, στην κοινωνική πολιτική, στην οικονομία και στην παιδεία. Και συνοδεύεται στο εποικοδόμημα με μία φιλελεύθερη ιδεολογία, μία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και μία διανοήση συσπειρωμένη σε μαχητικούς σχηματισμούς, π.χ. στο βήμα του «Εκπαιδευτικού ομίλου» και στις στήλες των περιοδικών ιδεολογικών κρούσεων, τη *Διανόηση* και το *Νουμά* ως, αργότερα, την *Αναγέννηση* με τους *Πρωτοπόρους* και τους *Νέους Πρωτοπόρους*.

Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης, ενώ με τη δημόσια δράση του υπηρέτησε την αλλαγή φρουράς στην επιφάνεια —έγινε για ένα διάστημα «αξιωματούχος» του βενιζελισμού— με την πεζογραφία του έδειξε και την κρίση που υπέβασκε στο βάθος. Ανήκει λοιπόν, έτσι και αλλιώς, ολόκληρος σε αυτή τη μεταβατική εποχή: από τα διηγήματα ως το μυθιστόρημά του μιλά μέσα από τα αδιέξοδα και τις μεταβολές της. Το διαπιστώνομε, εκτός από τα εσωτερικά τεκμήρια του κειμένου, και από τις εξωτερικές αντιδιαστολές του. Π.χ., χωρίς να υπάρχει καμιά ιδιαίτερη σχέση στο θέμα, πολύ πίσω από τις δικές του *Κορφιάτικες ιστορίες*, που το πρόβλημά τους πονεί, είναι η παρακαταθήκη των πατέρων του δημοτικισμού, ας υποθέσουμε οι ανώδυνες *Νησιώτικες ιστορίες* του Εφταλιώτη· και ελάχιστα πιο πέρα από τη σπαρακτική πινακοθήκη μιας καταρρέουσας κοινωνίας που είναι *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*, βρίσκεται ο βίος και η πολιτεία μιας άτυπης «δυναστείας» αστών στα νηφάλια έργα διαφορετικών συνεχιστών του είδους, όπως, λ.χ. γίνεται στην *Αργώ* του [Θεοτοκά](#) και στην *Παρακμή των σκληρών* του Τερζάκη.

Αλλά και από την εποχή του χαρακτηριστικά αντιδιαστέλλεται. Αντιδιαστέλλεται από τους τυπικούς εκπροσώπους της, ας υποθέσουμε και πάλι, από τον πατριώτη, το συμπατριώτη ή τον ομοϊδεάτη. Γιατί, αντίστοιχα, ο υπερπατριώτης Δραγούμης, λ.χ., με τις μαρτυρίες ενός μακεδονομάχου μας έδωσε κάτι από την εθνική εξόρμηση των καιρών, ο συμπατριώτης [Ξενόπουλος](#), κοσμοπολιτικός επτανήσιος, πραγματεύτηκε τα γραφικά και ψυχογραφικά δράματα των αστικών κοινωνικών σχέσεων, ο ομοϊδεάτης Χατζόπουλος, σοσιαλιστής της κουλτούρας, ανοίχτηκε εμπνευσμένα στα διαμετρικά αντίθετα είδη, του [νατουραλισμού](#) και πειραματικά του [συμβολισμού](#). Ενώ ο Θεοτόκης, ενιαίος και συνεπής προς την εντοπιότητα και προς την κοινωνιστική ιδεολογία του, αφοσιώθηκε επίμονα στην περιγραφή και την ανάλυση του κοινωνικού –αποδεικτικά επιχώριου– προβλήματος.

Γιάννης Δάλλας, *Κωνσταντίνος Θεοτόκης. Κριτική σπουδή μιας πεζογραφικής πορείας*, Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα 2001, 101-102.